

Dobszay László

GONDOLKODÓ

füzetek

**A PEDAGÓGIA-TUDOMÁNYOK
DIKTATÚRÁJA**

**AZ IGAZSÁG SZERETETE – ÉS MÁSOK
TISZTELETE**

ATONALITÁS

MEGHÍVÓ

JEGYZETEK A LITURGIÁRÓL:

99. A recitálás szépsége

100. Az áldozás utáni könyörgésekről

50. szám

2007. június

Gondolkodó Füzetek

Felelős kiadó: Dobszay László – Készült az MTA-TKI – LFZE egyházzenei kutatócsoportjában

1. füzet: A keresztény értelmiségi (I). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 1. Igazság és érthetőség. – 2. Hogyan imádkozzuk a 118. zsoltárt?

2. A keresztény értelmiségi (II). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 3. Az éneklőszék. – 4. A liturgikus stílus szétesése. – Aquinói Szent Tamás a hit megvallásáról

3. A keresztény értelmiségi (III). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 5. A liturgikus homília formája. – 6. Benedictus Dominus Deus Israel. – Szent Ágoston beszéde az újonnan megkereszteltékhez

4. A karácsonyi virrasztó zsoltosza. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 7. A karácsonyi nagyéneklés. – 8. Az 50. zsoltár utolsó versei. – Melléklet: Az esztergomi zsoltosza karácsonyi matutinuma

5. A szövegértésről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 9. Énekek a szentekről. – 10. Sajnálom...

6. Szövegalkotás és szövegértés – egyházi környezetben. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 11. Gyertyák az oltáron. – 12. Ordo Cantus Missae

7. A húsvét heti „dicsőséges vesperás”. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 13. A liturgia drámasága. – 14. Változatosság?

8. Mi a magyar a zenében? – Hit, remény, szeretet – **Jegyzetek a liturgiáról:** 15. A pazarló liturgia. – 16. „Búgó kürtök”?

9. Szemben a feladattal – Kommentár a nagypénteki „Adoratio Crucis”-hoz (Aquinói Szent Tamás: Vajon helyes-e Krisztus keresztségét imádó tisztelettel illetni?) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 17. A Máté-passió. – 18. Húsvéti népénekeinkről

10. Az orációk fordítása (Mezey László szellemi hagyatékából) – A gyermekkori emlékek (Raissa Maritain írásából) – „Jön a vihar...” – Az úrnapi vesperás Magnificat-antifonája (az Isztambuli Antifonáléból) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 19. Egy mennybemeneteli prédikáció margójára – 20. Aquinói Szent Tamás arról, hogy miért lett Krisztus mennybemenetele a mi üdvösségünknek oka

11. Aquinói Tamás a békéről: (1) Vajon ugyanaz-e a béke, mint az egyetértés? – A számítógép: a szellemi munka ellensége és barátja – **Jegyzetek a liturgiáról:** 21. A sequentia - és a liturgia misztikus jellege. 22. A dalosított zsoltár-recitáció

12. Aquinói Tamás a békéről: (2) Vajon mindenki kívánja-e a békét? Vajon a béke a szeretet sajátos kihatása-e? – Mi a tudomány? Ki a tudós? (I) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 23. Halottak napja. 24. Mondatrend – a mondat rendje.

13. Mi a tudomány? Ki a tudós (II). – Versmondás – A művészek és az Egyház – **Jegyzetek a liturgiáról:** 25. „Istentisztelet modern szabad asszonyoknak”. 26. A sívatagi atyák üzenete a mához.

14. Olvasóim leveleiből – **Jegyzetek a liturgiáról:** 27. Legrégibb (és legszebb) karácsonyi énekünk. 28. Mit tegyünk azzal, ami „elavult”?

15. Európa és a kereszténység – Városok szerkezete és történelme – Olvasói levelek (folytatás) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 29. Krisztus, a Király. 30. Egy kalkuláció az egyházzeneiről.

16. A „Társadalomtan”-ról, I. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 31. Mysticum jejunium – I. 32. Az ismétlődés funkciója a felolvasott liturgikus szövegben. – Pro informatione.

17. A „Társadalomtan”-ról, II. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 33. A hirdetőbála. 34. Mysticum jejunium II.

(A jegyzék folytatása a bátllapon)

A pedagógia-tudományok diktatúrája

A második világháború után néhány évvel Jacques Maritain könyvet írt „A nevelés a válaszüton” címmel, melyben több évtizednyi tanulás és tanítás, eszmélkedés és gyakorlati értelmiségi munka tapasztalataival a háta mögött beszél a pedagógia céljairól, gondjairól, perspektíváiról. Az egyik fejezetben aggódó szavakkal ír a pedagógiatudomány önérvényesítő törekvéseinek veszedelméről, s attól tart, ha ez bekövetkezik, akkor csak az lesz a fontos, hogy milyen John, akinek meg akarjuk tanítani a matematikát, és az nem, hogy milyen a matematika, amit meg akarunk tanítani Johnnak. Vagyis: miképpen közvetítsünk valamit, de hogy mit közvetít a nevelés azzal nem törődünk. A technika (technizmus) győz az igazság fölött.

Amitől Maritain tartott, messzemenően bekövetkezett. Külföldön már kezdik felmérni a gyászos következményeket. Nálunk az elmúlt húsz évben minden korábbinál agresszívebb módon folyt (sokszor nem is tisztességes eszközökkel) ez a térhódítás. A pedagógia tanszékek minden reformhelyzetet kihasználtak arra, hogy többet és többet követeljenek maguknak. Most, a felsőoktatás bolognai átalakításakor olyan helyzetben voltak, hogy megsemmisítő győzelmet arathattak. Hogy a tájékozatlan kívülálló valamit sejtсен: elérték, hogy már az általános iskolában is csak tanári mesterképzéssel lehessen tanítani, e mesterképzésen belül pedig a hallgató nagyjából háromnegyed részben „pedagogizáljon”, szakját pedig a maradék időben tanulja. A jövő történelem, irodalom, matematika tanára lényegében hároméves (az eddigi főiskolai képzésnél is kevesebb) szakismerettel lesz felszerelve, mert azután már a „pepszi” (pedagógia-pszichológia) tárgyak tanárai veszik birtokba a terepet. Számszerűen: az alapképzésben 10 pedagógiai kreditet, a mesterképzés két évére előírt 120 kreditből pedig negyvenet a pepszi tárgyakból kell megszerezni, további 30 kreditet az iskolákban kell teljesíteni, ahol a hospitáláson és tanításon kívül a hallgatók „pedagógiai portfóliót” fognak gyártani, és szakdolgozatukat nem szakjukból, hanem pedagógiából fogják megírni. És ami a végén derült ki: ebben nincs benne a szaktárgyi didaktika, metodika (vagyis az, hogy hogyan kell történelmet, irodalmat, matematikát tanítani): hanem azt a

szaktárgynak meghagyott 50 kredit terhére kell elvégezni. Ha erre is szánnak vagy 20 kreditet, a 120 egynegyed része, 30 kredit marad arra, hogy tanáraink egyetemi szintű szaktudást szerezzenek. Vagyis arra, hogy ne csak a technikával, hanem a technika által átadott igazsággal is bensőséges kapcsolatba kerüljenek, széles látókört szerezzenek. Mellesleg szólva: a magyar iskola hagyományai közé tartozott, hogy kiváló tudósok, kutatók dolgoztak a gimnáziumokban, vagy jöttek át onnan az egyetemekre. Hogyan lehetett ez? Úgy, hogy a kutatói és tanári pálya nem volt elválasztva, s a gimnáziumokba a tudomány műveléséhez elegendő szakmai tapasztalattal kerültek a tanárok.

(Ha már elkezdtünk számolni, számoljunk tovább! Egy kredit 30 munkaórának felel meg. Vagyis a két év alatt teljesítendő kb. 90 pedagógiai kredit = 2700 munkaóra. Minthogy egy szemesztert 15 hétnek számolunk, s így a négy szemeszter 60 hétnek felel meg, a hallgatónak hetente $2700 : 60 = 45$ órát kell a pedagógia-tanárok szárnyai alatt eltölteni. Egyébként pedig az is feltehetően a pedagógia-szakosok leleményének köszönhető, hogy a mesterképzés egészére 120 kreditben alapították meg a kötelezettséget, az 3600 óra; a fenti 60 héttel osztva heti 60 óra jön ki, vagyis hat (!) munkanapon át napi 10 óra. A maradék időből olvashat a hallgató regényt, mehet hangversenyre, színházba, élhet társasági életet, udvarolhat, szórakozhat... Nem tudom, kiszámolta-e ezt valaki; de mivel ez európai uniós előírás, hát csak azt mutatja, hogy az oktalanság nincsen országhatárokhöz kötve.)

Idő közben a „pedagógiatudomány” altudományok tömegét alakította ki (például külön tudomány és külön tantárgy a vetítógép használata; e tudás persze a technikai fejlődésnek köszönhetően ötvenként elavul); belterjes probléma-halmazt, tolvajnyelvként működő terminológiát dolgoztak ki és kényszerítenek a hallgatókra (mulatságos, hogy latin eredetű szavak tömegével árasztották el írásaikat, miközben sem ők nem tudnak latinul, sem annak tanítását nem tartják fontosnak).

Van-e ennek a „feltuningolt” pedagógizálásnak haszna? Mennyivel eredményesebbek ma iskoláink? Kérdezzük meg tanárainkat, mennyire érzik ennek a töménytelen foglalkozásnak hasznát napi munkájukban – s könnyű lesz felelni. A pedagógia sikere elsősorban természetesen egyéni adottságokon múlik (nem is biztos, hogy a legsikeresebb minta-

tanárok hatnak a legmélyebben a fejlődő emberekre); azon túl pedig egyszerűsége, józan észre, mély tananyagtudásra és gyermekszeretetre van szükség. Nem akarok demagóg érveléssel előhozakodni, de azt ajánlom, kérdezzük meg egyetemistáinkat, a pepszi-tárgyak oktatói voltak-e legjobb tanáraik? Ha jól hallok sokféle egyetem sokféle hallgatójától, félek, hogy éppen ezeket tartották legkevesebbre, s ezeket kedvelték legkevésbé.

A pedagógia (és kapcsolt) tárgyak ma pontosan azt a szerepet töltik be felsőoktatásunkban, mint annak idején a „foxi-maxi”, vagyis a marxizmus-leninizmus sokféle tárgya. Az oktatók habitusa is sokban hasonlít amazokéhoz. Abban is, hogy érezvén alacsony tekintélyüket, annál erőszakosabban „követelnek”.

De miért ez a nagy nyomulás? Itt nyilván egy világdivat is begyűrűzött (erről még alább írok), de elsősorban nyers egzisztenciális érdekekről van szó. Ha minden tanárképző főiskolán, egyetemen 50-60 kreditet kell pedagógiai tárgyakkól megszerezni, akkor ehhez pepszi-oktatók légióira van szükség. Ha pedig ezeket az egyetemeken ki kell képezni, sőt doktori fokra kell juttatni, akkor elképesztően sok pedagógia-szakos állást lehet kikövetelni az egyetemeken. A dolog legvégső soron erről szól: a nyers anyagi érdekről.

De az egyetemi óraszámok lefoglalása (és katedrák elfoglalása) a dolognak csak egyik oldala. Másik az a teljhatalom, amivel mint állítólag szakértők a nevelés, az iskolázás dolgában, magukévá teszik a döntő pozíciókat minden hivatalos fórumon (minisztérium, akkreditációs bizottság, egyetemi szervek). Ez arra a téveszmére épül, hogy az iskola dolgaiban a pedagógia-szakot végzettek illetékesek. Pedig ez nincs így:

A pedagógia ügyének van egy magas, egy középső és egy alsó szintje (egyformán fontosak). A magas szint: a pedagógia céljainak, eszményeinek, s ezzel összefüggésben struktúráinak meghatározása. Ez lényegében filozófiai kérdés, melyben minden magasan képzett, elméleti gondolkodásra és helyzetelemzésre képes értelmiségi illetékes. Erről beszélni, tanácskozni, döntenem nem egy speciális szaktudomány dolga, hanem beleszólása van minden magasan képzett értelmiséginek.

A legalsó szint (ahol minden eldől), maga a szaktárgyi oktatás-nevelés. Ebben elsősorban az illető szakban kiképzettek: mondjuk a

matematika-tanárok, -professzorok illetékesek – azon a kereten belül, amit az előbb említett „magas” döntési szint meghatározott.

A középső szint az igazságok és a hozzájuk tartozó készségek átadásának módja, mondjuk így, az oktatás technikája. Erről legtöbbet maguk a jól tanító tanárok tudnak, s ők tudják átadni a legeredményesebben tapasztalataikat a következő tanárnemzedéknek. Ám nem kétséges, hogy ezeket a tapasztalatokat célszerű megfogalmazni, rendezetten leírni és elmondani. Igazában itt válik a pedagógia-szakos illetékesé, feltéve, hogy nem veszi el józan esztét, s tudja, hogy nem egy mesterségesen fabrikált új szaktudományt kell tanítani, hanem az *ars docendi* elemeit kell szavakba foglalnia, eleven, realista kapcsolatban maradva magával a tanítással. Furcsa, hogy sokszor ezt olyanok teszik, akik maguk alig tanítottak (és ha igen, érdemes lenne megnézni, sikeres tanárok voltak-e).

Egy ilyen mértéktartó, bölcs, realista és egyszerűséget kedvelő pedagógiai oktatás nemcsak szerényebb volna (elegendő figyelmet engedve az igazság megismerésére), de biztos vagyok benne, hogy sokkal eredményesebb is. Mert – ha skolasztikusan akarom magam kifejezni – akkor a pedagógia nem a *scientia*, hanem a *prudentia* birodalmába tartozik. A *prudentia*, szemben a spekulatív tudományokkal, a *megteendő* dolgok helyes rendje, „*recta ratio agibilium*”. Ez esetben a tanító-nevelő munka az az *agibile*, az a megteendő dolog, amelynek helyes rendjét tanítják a pedagógiai tantárgyak.

Nem tisztzem megítélni, hogy a pedagógia, mint tudomány mennyire hozott létre tényleges, tudományos ismeretanyagot. Ha igen, akkor helyes, ha ezeket az igazságokat megőrzi, értelmezi, fejlesztik, tanítják e tudomány művelőinek. De ennek csak kis része tartozik azokra, akik nem e szaktudományokban tevékenykednek. Én nem kívánom a pedagógia-szakosoktól, hogy az összhangzattant megtanulják, de akkor ők se kívánják a zenetanártól, hogy túl a tanításban hasznos ismereteken, a „*recta ratio agibilium*”-on kénytelen legyen belemerülni a pedagógiai szaktudományba.

*

Korábban mondtam, hogy ez az „előrenyomulás” egy világtrend megnyilvánulása. Arra a kárra gondolok, amit a menedzserek szinte ha-

talmi ággá szerveződése okoz. Menedzsernek most nem a vállalatvezetőket nevezem, hanem azokat, akiknek mások munkáját kell kiszolgáltatniuk (nem pedig e szolgáltatot a munka fölötti uralommá változtani).

Mások munkájának szolgálata szép és fontos társadalmi funkció. Ha egy géppel dolgozom, akkor hálás vagyok azoknak, akik megjavítják elromlott gépemet. Ha egy hasznos kutató vagy termelőmunkát végző emberről leveszik az adminisztráció terhét, akkor lehetővé teszik, hogy ez az ember azzal foglalkozva, amihez ért, több hasznos munkát végezhesen. Ha megtermelünk egy árucikket, szükségünk lehet valakire, aki azt a vásárlóközönséggel megismerteti. Tiszteletet és megbecsülést érdemel az, aki kitakarítja munkaszobánkat, hogy másnap reggel tisztaságban folytathassuk dolgunkat. Ha valaki gyermekeket tanít, javára válik, ha mások, akiknek ebben tapasztalatuk van, átadják neki tapasztalataikat.

Az összes fenti példában egy társadalmilag hasznos cél, mondjuk így: kiterjesztett értelemben értéktermelő tevékenység létrejöttébe beépül olyanok munkája is, akik közvetlenül nem erre az értéktermelésre hivatottak, de azt segítik, szolgálják, hatékonyságát fokozzák. Ezeket nevezhetjük – minden lebecsülő értelem nélkül – szolgálónak, ministránsnak, vagy mivel „kezelnie” kell mások munkáját vagy munkakörülményeit, éppenséggel nevezhetjük menedzsernek is. A ministránsnak, menedzsernek a maga dolgát kell jól értenie (a gépszerelést, az adminisztrációt, és így tovább), de jó, ha valamennyire ismeri annak a munkának természetét is, amelyet a maga tevékenységével szolgál. (Annak idején Kodály a népzene kutató csoport gazdasági munkatársait is elküldte népdalt gyűjteni, hogy sejtsek, mit csinálnak azok, akik utána hazahozzák a számlákat.)

A baj akkor következik be, ha a szolgáló misztifikálni kezdi saját tevékenységét, és lassanként elhatalmasodik azon a munkán, amelyet szolgálnia kell. Az elhatalmasodásnak három eleme van:

1. Igyekszik önmagát önálló szakmává, és öntörvényű foglalkozássá fejleszteni, egy belterjesebb tudáshálózatot, hozzá tartozó tolvajnyelvet kialakítani; ezzel önmaga tekintélyét, fontosságát kiemelni, megjeleníteni, elhitetni, hogy a szerény alapszolgáltatón túl, erre a hatalmas felépítményre szükségük van azoknak, akik az ő szolgálatát

igénybe veszik. Eközben nem magából abból a dologból veszi céljait, eszközeit, stílusát, igényeit, amelyet szolgál, hanem a saját „szakmájának” versenyén belül igyekszik helytállni. Nem ért ahhoz, amit szolgál, de elvárja, hogy az ő „szakmájához” értsen az, akit menedzsel; így mintegy fölébe kerekedik. Mindjárt világosabb lesz, ha néhány példát hozok.

A jelentések, pályázatok elkészítéséhez természetesen szükség van kérdőívekre, űrapokra, kimutatásokra. Vegyem a hozzám közelálló példát: Egy zenetudományi kutatás pályázati űrlapjának megszerkesztése viszonylag egyszerű munka, főként ha tudja valaki azt, hogy miből áll a zenetudományi kutatás, és hogy milyen információ szükséges a pályázat elbírálásához. Legjobban egy olyan zenekutató tudná megcsinálni, akinek van egy kis szervező-érzéke. De ez nem így történik, mert közben létrejött és virágzik az „informatikus” szakma. Kiadják tehát az űrlap-szerkesztést egy informatikusnak, akinek sejtelve sincs a zenekutatás mibenlétéről és összetevőiről. De látott már sok, kollégái által szerkesztett űrlapot (mondjuk a műanyag-gyártás technológiájáról szóló jelentés űrlapját), és „ad magára annyira”, hogy ő megszerkesszen egy körmönfont űrlapot. Az űrlap legtöbb kérdésének nincs semmi értelme; az tele van önisméltésekkel, haszontalan információkkal, az összeállító számára is érthetetlen megfogalmazásokkal. Ehhez már csak egy számítógépes szakember szükséges, aki büszke a maga kreatív programozó tudására, és egy számítástechnikai csodát hoz létre automatikákkal, százféle gombbal. A szerencsétlen zenekutató pályázónak sok-sok órát kell töltenie azzal, hogy kitalálja, egyáltalán mire gondoltak az adott kérdésnél, azután újabb órákat, hogy megtanulja ennek a számítógépes csodának a használatát. Melynek megtanulását göggel elvárja tőle a „hivatal”, mely bizonyára sok pénzt adott ki e csoda létrehozására. A rendszerbe be vannak építve akadályok: ha ezt nem töltöd ki így és így, nem enged tovább. Igen, de lehet, hogy a kérdés az adott esetben rosszul van feltéve, vagy nem válaszolható meg. Ilyenkor szoktam kívánni, hogy jöjjön oda az űrlapszerkesztő és számítógépes, én is adok neki zenetudományi feladatot, s majd ha azt megoldotta, akkor követelje tőlem a számítógépes szaktudást.

Az ország egyik legnagyobb pályázatelbíráló intézményénél akartak bevezetni egy hallatlanul komplikált pontozórendszert, melynek legtöbb adatát nem is lehet értelmezni az adott területen. Szerencsére felázadt a bírálóbizottság, s azt mondta, ha ezt bevezetik, egytől-egyig felállnak és magára hagyják a tisztelt ügyvezető irodát összes informatikusával egyetemben. Bírálják el azok, hogy melyik hangversenyt támogatják!

De miért van ez így? Nemcsak azért, mert az informatikusok elhatalmasodtak az érdemi munka fölött, hanem azért, mert a menedzser-elit hiú reménnyel azt véli, így lehet a „szubjektivitást” kiszűrni a döntésből. Ez nem igaz. A pontrendszerből kijövő eredmény most már a pontrendszer kidolgozójának szubjektivitását is tükrözi, nemcsak a bírálókét. Egyszerűen arról van szó, hogy nem bíznak az intelligenciában. Vannak dolgok, melyeket nem lehet „kiszámítani”, hanem meg kell vizsgálni, és utána legjobb tudásunk szerint kell kimondani a verdiktet. A „szubjektivitás” ellen egyetlen védelem van: az, hogy többen bírálunk, s egymás szubjektivitásait többé-kevésbé kiegyenlítik. Az ilyen „úrlapos” bírálat eredményét a vesztesek éppúgy igazságtalannak fogják találni, mint ha intelligensen bíráltak volna.

(Zárójelben: az intelligenciát itt szabatos értelemben használom: az elmének azon működését jelenti, mely összegyűjti – innen a latin szó – a döntéshez szükséges érveket, azután végiggondolja magát a dolgot, és szakértelmét használva önálló döntést hoz.)

Számos más példát is hozhatnánk arra, miképpen telepszik rá a tényleges munkavégzésre a „menedzser”-szakma. Így alakította ki például a „reklámszakma” is a maga esztelen stílusát. Az egyszerű, a portékát frappánsan bemutató hirdadások helyett egymással versenyezve akarják megmutatni, hogy ők milyen magas tőkélyre fejlesztették a reklámszakmát. Ostoba szójátékokat, bántó stílustalanságokat, ordenáre izlést (lehetőleg szexi célzásokat), idétlen bizalmaskodást sugárzó óriásplakátokon, tv-inzerteken adnak képet – nem a portékáról, hanem önmagukról.

Halottak-e már olvasóim arról, hogy szcientometria? (Nem szcientológia!) Emberek ülnek irodákban, és megpróbálnak kvantitatív módszereket kieszelni arra, hogy megállapítsák, ki a jó, ki az eredmé-

nyes tudós. Ezért rendes fizetést kapnak, s az ő módszereik alapján lesz azután döntés, hogy ki nyerjen el egy állást, ki kapjon némi pénzt az írópapír beszerzésére... Persze nem magyar találmány ez. Az európai uniós pályázatokhoz ma már több száz oldalas projektriportokat kell benyújtani, ahelyett, hogy az erre szolgáló időt kutatással töltené a tudós. (Na de az élet ezen is kifog: pályázatíró cégek alakulnak, akik nagy pénzért megírják azt a pályázatot, amiből egy szót sem értenek, nem is érthetnek.)

2. Ahelyett, hogy a többi ilyen „szolgálóból háziúr” foglalkozást el-sorolnám¹, rövidebben megemlítem az elhatalmasodás második elemét. A „menedzser-szakma” elszántan igyekszik magát tudománnyá fejleszteni. S ezt nemcsak terminológia-gyártással, elméleti könyvek létrehozásával, konferenciák szervezésével segítik, hanem legfőképpen: tanszékalapítással. Ha végignézzük a felsőoktatással foglalkozó kormányrendeleteket, kiderül, milyen mennyiségben lettek technikai (technikumi) jellegű foglalatosságokból, aldiszciplinákból, gyakorlatias kiképzés birtokában jól művelhető szakmákból *egyetemi tudományok*, adott esetben karok, „izgalmas” címeikkel sok-sok hallgatót vonzó (és sokszor az egyetemet a bezárástól megmentő) tanszakok, tanszékek.

3. És ezzel érintettük a harmadik elemet is. Bizonyos, hogy az öngerjesztő folyamat mögött sokszor egyéni ambíció, szakmai hiúság, önérvényesítő vágy („Selbstbehauptung”, vagyis ön maga létének igénylése) áll. De legalább ennyire az egyszerű anyagi érdek. Minél komplikáltabb a menedzser-rendszer, annál több állásra van szükség hozzá. A sok állás önmagát azzal igazolja, hogy több munkát ad azoknak, akiket menedzselnie kell. Hetente kérnek új statisztikákat, kimutatásokat, s azután be lehet bizonyítani, hogy milyen sok munka nekik ezeket feldolgozni, ehhez több emberre, több munkaszobára, több számítógépre, végülis több pénzre van szükség. Azután: ezek „magasrendű mun-

¹ „Rab vagy, amíg a szíved lázad – úgy szabadulsz, ha kényedül nem raksz magadnak olyan házat, melybe háziúr települ.” (József A.: Esmélet)

kák”, melyeket nem tudhat akáarki. Az ilyen munkát jól meg is kell fizetni. Nem akarom kipécézni e szakmák egyikét sem, de tény hogy nagyobb felkészültséget, elmélyült munkát kívánó, tényleges és tartós eredményeket hozó tevékenységek művelői semmivel sem kapnak többet (inkább jóval kevesebbet), mint a kiszolgáló tevékenységekre alkalmazott (vagy azzal megbízott) dolgozók. Egy három-négyéves intenzív munkával létrehozott regényért, tudományos műért maximum 4-500 ezer forintot fizet a kiadó; egy tanár három hónap alatt keres meg ennyit. Egy „ministráns” ennyiért szóba sem áll az alkalmazóval.

Így válik a szolgáló menedzser-szakma mások munkáján élősködővé.

No, dehát nem lehetünk maradiak, a modern kor ezt kívánja – mondhatjuk szarkasztikusan!

Az igazság szeretete – és mások tisztelete

Nemcsak e füzet elején idéztem Jacques Maritaint, de gondolatai befolyásolták sok korábbi írásunkat is. Illő e számban végre alkalmat adni az olvasónak, hogy egy hosszabb írásán keresztül közvetlenül összeismerkedjen vele. (Idézet az „On the Use of Philosophy” c. kis gyűjteményes kötetből.)

„Aki tudja, vagy azt gondolja, hogy tudja, mi az abszolút igazság és az abszolút igazságosság” – vagy mondhatnánk egyszerűbben: az igazság és az igazságosság – „nem lehet demokrata, mert nem tud elfogadni, s nem is várható el tőle, hogy elfogadjon olyan nézetet, mely különbözik az ő nézetétől, az *igaz* nézettől. A metafizikus és a hívő köteles az örök igazságot átvinni más emberekre, a tudatlanokra, a látomás nélküliekre. Amire kötelesek, az egy, az isteni kegyelemről tudó ember szent kereszteshadjárata azok ellen, akik nem tudnak a kegyelemről, vagy nem részesültek abban. Csak ha tudatában vagyunk annak, hogy nem tudjuk, mi a Jó, akkor bízhatjuk rá az emberekre, hogy döntsenek.” (Helen Silving)

Aligha lehet pontosabban összegezni e barbár és téves feltételezések lényegét. Ha igaz volna, hogy aki tudja (vagy azt állítja, hogy tudja), mi az igazság és az igazságosság, képtelen volna eltérni az övétől különböző nézetek lehetőségét, és hogy köteles lenne az ő igaz nézetét más emberekre erőszakkal rákényszeríteni, akkor az ember, ez az „értelmes lény” a legveszedelmesebb vadállat lenne. Valóságban az ember csak saját természetének megfelelő módon, vagyis az értelem eszközeivel, a meggyőzéssel, nem pedig kényszerrel vezetheti rá embertársait arra, hogy részesüljenek abban, amiről azt tudja (vagy azt állítja, hogy tudja): ez az igaz, vagy az igazságos. A metafizikus, minthogy bízik az emberi értelemben, és a hívő, minthogy bízik az isteni kegyelemben, és tudja, hogy „a kikényszerített hit képmutatás, mely gyűlöletes Isten és ember számára” (amint ezt Manning kardinális megfogalmazta) nem folytathat szent háborút azért, hogy úgy tegye elérhetővé az ő „örök igazságát” más emberek számára. Neki a másik ember belső szabadságára kell appellálnia, és nem ajánlhat fel mást annak számára, mint a bizonyítást, vagy a szeretetben való tanúságtételt. Nem azért kell az emberekre hagyni a döntést, mert bizonytalanok vagyunk abban, hogy mi a jó; hanem éppen azért, mert tudjuk azt az igazságot, azt a jót: hogy az embereknek joguk van önmagukat kormányozni.

Kétségtelen, nem lenne könnyű az emberiség történelmében – annak legkezdeteitől fogva – azt bizonyítani hogy a vallásos érzés és a vallásos gondolatok különösen sikeresek voltak az emberek megbékítésében. Úgy látszik, mintha a vallási különbségek inkább táplálták és élesítették volna az emberek konfliktusait. Egy részről az igazság mindig kényelmetlen, és azokat, akik tanúságot tesznek róla, mindig üldözik: „Ne gondoljátok, hogy békességet hozni jöttem a földre; nem békességet hozok, hanem kardot.” (Máté 10, 34). Másrészt viszont – és ez az, amivel szembe kell néznünk – azok, akik tudták, vagy úgy gondolták, hogy tudják az igazságot, maguk is gyakran üldöztek másokat. Nem tagadom ezt a tényt, csak azt mondom, hogy ezt a tényt is, mint minden más tényt, meg kell értenünk. Ez a tény csak azt jelenti, az emberi természet gyöngesége miatt a legmagasztosabb és legszentebb dolgok is úgy hathatnak az emberi szív durvaságára, hogy a szív azokat képes a szenvedélyeinek prédájává tenni, hacsak nem tisztul meg e szív a valódi

szeretetben. A fanatizmust nem tarthatjuk a vallás gyümölcsének. A fanatizmus egy természetes hajlam, mely alapvető egoizmusunkban és hatalomvágyunkban gyökerezik. Rátámad minden nemes érzésünkre, azokon élősködik. A vallási fanatizmustól csak az evangélium fénye válthat meg, és a vallási tudatnak előrehaladása a hitben és abban a testvéri szeretetben, mely az emberi lélek Istennel való egyesülésének gyümölcse. A ember csak így realizálja az igazságnak és Istennek szent transzcendenciáját. Minél jobban megragadja tudás, filozófia vagy hit által az igazságot, annál jobban érzi, milyen mérhetetlen az, amit még meg kell ragadnia ezen a valódi igazságon belül. Minél jobban ismeri Istent az értelem vagy a hit által, annál jobban megérti, hogy a mi foglmaink (az analógiák segítségével) elérik őt, de nem határolják be, mert az ő gondolatai nem a mi gondolataink. „Ki ismerte meg az Isten értelmét, avagy ki volt az ő tanácsnoka?” (Iz. 40, 13).

Vagyis az igazi probléma az emberi szubjektummal van, azzal, aki felebarátjával való viszonyában kétségtelenül jogokkal van felruházva, de kétségtelenül meg is van verve olyan mérgező hajlamokkal, melyek saját hatalomvágyából erednek. Egyik oldalon áll az abszolutisták tévedése, akik szeretnék az igazságot rákényszeríteni az emberekre. E tévedés abból származik, hogy az objektívvel kapcsolatos helyes érzéseiket áttolják az objektívről a szubjektívre; azt gondolják, hogy amint a tévedésnek nincs saját joga, és azt (az elmének sajátos eszközeivel) ki kell kergetni az elméből, ugyanúgy a tévedésben lévő embernek sincs joga a maga igazához, és őt (az emberi hatalom sajátos eszközeivel) ki kell kergetni az emberiség baráti közösségéből. Másik oldalon viszont ott van azon teoretikusok tévedése, akik a relativizmusban, az igazság nem ismeretében, a kételyben látják a kölcsönös tolerancia szükséges feltételét; e tévedés abból a tényből származik, hogy azokat a helyes érzéseket, mely emberi szubjektummal kapcsolatos – s akit tisztelnünk kell akkor is, ha tévedésben van – áttolják a szubjektívről az objektívre. Ezzel megfosztják az embert és az emberi intellektust valódi tevékenységtől: az igazsághoz való ragaszkodástól, mely megalapozza az emberi méltóságot, s az életnek értelmet ad.

Atonalitás

„Ez a zene atonális” – mondták a nem-zenészek a 20. századi művekre. Ez körülbelül annyit jelentett: értelmetlen, hamis, kellemetlen, zagyva, élvezhetetlen. Durvábban: macskazene.

A hangnemek 18. században kiépült rendszerét a következő évszázadban egyre gazdagabban kihasználták a komponisták. Felfedezték a hangnemek közötti rokonságokat, sokféle módon összekötötték egymással a hangnemeket. A hangnemek rendszerében mint egyetlen, összefüggő országban közlekedtek. Ez bizonyos értelemben a klasszikus hangnemek diadala volt: annak a csodálatos európai találmánynak, hogy a dúr-moll hangnemek rendezett, rokoni szálakkal összefűzött rendszert alkotnak. Ugyanakkor ez a diadal a rendszernek megsemmisüléséhez is vezetett. Ha az összes hangnem elvileg egyszerre rendelkezésre áll, akkor megszűnik egyiküknek kitüntetett uralma. A hangokat annyiféle hangnemi logika szerint lehet összekötni, hogy a hangok elvesztik a hangnemhez tartozásukat. Ez nem azt jelenti, hogy a hangnemszisztem minden eleme megsemmisül, inkább az történik, hogy a korábbi tapasztalatok beáramlanak egy új, nagyobb rendszerbe. Így a klasszikus hangnemszisztem uralma a 20. század első felében megszűnt. Ha a tonalitás egyenlő a dúr-moll rendszerrel, akkor valóban átléptünk az atonalitás korszakába. Ez egy zeneelméleti–zenetörténeti megállapítás, aminek önmagában nincs esztétikai jelentése.

Vizsgáljuk most esztétikai oldalról a tonalitást. Minap egy másodosztályú zeneszerző késő romantikus darabját hallgattam. Nagyjából a klasszikus tonalitás határain belül maradt, de össze-vissza tévelygett a hangnemek között, határozott terv és ellenőrzés nélkül bukkantak fel az egyes hangnemekbe vezényelt motívumok, akkordmenetek. Legfőbb benyomásom az volt: ez a zene széteső. Hirtelen eszembe jutott, hogy efféle érzésem sohasem volt például Schönberg darabjainál. Azoknál – akár tetszettek, akár nem – mindig érezhettem a hangok összetartozását, kohézióját, összeötvözöttségét. A hangok valamiképpen vonzódnak, kapcsolódnak egymáshoz, egy konzisztens, sűrű rendszert alkotnak. Az előbb említett darab nem szakadt el a klasszikus tonalitástól,

mégis inkább azt nevezném atonálisnak. Schönberg zenéje pedig – akár tetszik, akár nem – abban az értelemben tonális, hogy benne a hangok éppúgy összezáródnak, mint a klasszikus hangnemekben.

Vagyis a „tonális”, „atonális” szavakat használhatjuk zenetörténeti értelemben is, és azt jellemezzük vele, hogy mi az adott zenének viszonya a klasszikus hangnemrendszerhez. Vagy használhatjuk abban az értelemben is, hogy komolyan átgondolt és átértzett (vagyis meghalott), füllel is észlelhetően összeépített hangrendszerben mozog-e a darab, vagy sem. Ebben a használatban a „tonalitás” nem azonos a zenetörténet valamelyik korszakának tonalitásával, hanem minden korban új, a zeneszerző által megoldott vagy megoldandó feladat: legyenek a hangok valamilyen módon meghallhatóan összetartozóak.

Az ilyen összetartozásra a 20. századi zeneszerzők több módot is találtak. Talán az az új, hogy nem ugyanabban a mindenki által alkalmazott rendszerben komponáltak, hanem egymásra hatva ugyan, mégis egymással párhuzamosan keresték saját „tonalitásukat”. E rendszerek egyike a tizenkéthangú szisztéma volt (dodekafónia), mellyel lehet jó zenét is, rossz zenét is komponálni, sőt lehet úgy használni, hogy általa mégsem jön létre egy összetartozó, egybehallható rendszer.

Hadd említsek itt meg egy másik, a kívülállók számára szinte „botrányos” fejleményt. A tizenkét hang használatával együtt járt az, hogy a tizenkét hangot a szerző állandó sorba (németül: Reihe) rendezte, s ezzel mintegy kijelölte a zene „útvonalát”. Ez persze még nem a darab, csak nyersanyaga a darabnak. A Reihét négyféleképpen lehet használni: alaphelyzetben, megfordított (inverz) alakban, amikor is minden fellépő hangköznek egy azonos, de lefelé lépő hangköz felel meg (például c-esz – c-a). A harmadik alak: a rákmenet, a hangoknak a sor utolsó hangjától visszafelé haladó rendje (pl. c-esz – esz-c). Végül a rákmenet és az inverz kombinálódhat (c-esz –a-c). Persze így egy érdekes összefüggés is létesül, hiszen az a-c ugyanúgy hangzik, mint a c-esz, csak más magasságban; hasonlóképpen az inverzben hallható kisterc a rákban is felismerhető, hiszen esz-c = c-a, csak más magasságban.

Mármost meglehet, hogy ezt a „manipulációt” a kívülálló hallgató üres játéknak, szerkesztgetésnek, papírzenének tartja. Valóban, mint minden zenében, ebben is van valami számíthatóság. Amikor azonban,

akár csinálva, akár hallgatva, belemerülünk ebbe a zenébe, nem számítgatást észlelünk, hanem azt, hogy ugyanazok a dolgok történnek, csak másféleképpen. Glenn Gould interjúkötetében helyesen mondja, hogy ezek a modusok a „témát”, illetve a zenei vezérfonalat mindig új és új megvilágításba helyezik. Egy idő után azt tapasztaljuk, hogy a hangzó (és kompozíciót alkotó) különbségek ellenére ugyanabban a közegben mozgunk. Másképpen fogalmazva: ugyanazzal a zenei gondolattal más és más formában találkozunk.

Mindez persze csak a zenei anyag. Amely azonban nem „csak”. Zenei programot vagy érzelmeket ábrázolni nem nehéz, de egy saját törvények alatt álló zenei anyagot megteremteni hatalmas szellemi munka. Ebből a zenei anyagból, mint már mondtuk, létrejöhet jó mű és rossz mű is. De egy ilyen „törvényes” zenei anyag *nélkül* nem jöhet létre jó mű.

Meghívó

Az elmúlt napokban több levelet kaptam, melyekben a levélírók a Gondolkodó Füzetek befejezésével kapcsolatos gondolataikról beszélnek. Egyik említi, hogy a füzetek öt éve alatt akörül valami rejtett „virtuális” közösség jött létre. Az olvasók nem ismerték egymást, de úgy látszik, az együttgondolkodás, az egy irányba nézés közössége is lehet olyan erős, mint az egymásra nézése.

Mégis, e levélről az jutott eszembe, illő, hogy végül alkalmat adjak olvasóimnak, hogy ha akarnak, és van rá egy-két órájuk, egyszer találkozassanak. Ezért **szeptember 15.-én délután 4 órára** meghívom az érdeklődőket a Régi Zeneakadémia (VI. Vörösmarty u. 35.) hangversenytermébe a „Gondolkodó Füzetek” utolsó, élő megjelenésére. Az ismert rovatokkal várom azokat, akik ráérnek, azután pedig koccinthatunk egymás egészségére. Kérem, aki jönni szándékozik, szeptember 5-ig írjon laszlod@zti.hu e-mail-címemre, vagy postán. A korábbi számokból megmaradt példányokat kihelyezem szabad elvitelre.

Jegyzetek a liturgiáról

99. A recitálás szépsége

Emlékszem, úgy tizennégy éves lehettem, amikor először igazán megragadott a gregorián szépsége. Korábban is hallottam gregorián dallamokat, kedveltem is őket, mint valami különlegességet. De nem ezek a dallamok hódítottak meg, hanem az Egyetemi Templomban a nagyheti zsoltósmát éneklő kispapok zsoltárrecitációja. A versről-versre ismétlődő, állandó, mégis mindig újnak ható dallam szinte szív-fájdító édessége lenyűgözött, mélyen hallásomba ültette azt a dallamfordulatot, melynek titkát éppen egyszerűsége miatt nem lehetett megfejtetni. Pedig akkor még nem tudtam jól latinul, s csak felében-harmadában követtem a szöveget. De éreztem, hogy e csendes monotonia annak a lassan előre mozgó, de mégsem egy helyben álló értelemnek hordozója, melyet a zsoltár szövege zár magába. Hogyan lehet az, hogy a zsoltárdallam minden versben azonos, mégis mindig új színt kap? Nyilván amiatt van így, mert a bibliai művészi próza az egyes verseknek eltérő hosszúságot, arányokat, belső tagolásokat juttat. A rövid és hosszú, egyszerű és összetett verseket két erő hozza harmóniába, a zsoltárvers kétrészsége, az tehát, hogy akármilyen is történik a versben, annak végén mégis az imádságos beszéd kettős hullámverése marad meg emlékezetünkben. Egyszerre van itt jelen egy végtelen szabadság és egy nem kényszer-szerű, hanem ajándékkul kapott isteni rend. A zsoltárszöveg e sajátos formája tehát valami forma feletti hordozójává válik. De ehhez hozzájárul a „dallam” (nem is dallam ez, csak a szövegben való elmélyedés módja), s a különböző verseket valami – a rímnél értékesebb – aranykapoccsal kapcsolja össze, hozza harmóniába.

De nem érdemel-e ugyanilyen dicséretet az a mód, ahogy a celebráló pap az eukarisztia főimáját a prefáció recitálásával megkezdi? Vagy az az egyszerű fordulat-készlet, mellyel a felolvasó minden szöveget meg tud szólaltatni, de egyúttal fel is tud emelni az örökérvényűség szintjére? Miért is nem becsülik jobban az egyházak a recitációban rejtett pasztorális erőt?

Jegyzetek a liturgiáról

100. Az áldozás utáni könyörgésekről

A mise harmadik könyörgése a többinél egyszerűbb és rövidebb. Míg az előző kettő gazdag tartalmát kibontani nagyobb belemélyedést kíván, a postcommuniók csak néhány témát variálnak. Bizonyára megmutatkozik ebben az Egyház pszichológiai érzéke és bölcsessége is. Az áldozás utáni percek nem a kegyelmi élet tényeinek részletező átímadkozására alkalmasak, hanem arra, hogy a szív csendjében eggyé váljunk azzal, aki erre az egyesülésre méltatott minket, majd e percek elmúltával az Egyház is elmondja, amit erről a titokról lelkünkre akar kötni. Szinte makacsul ismételtet néhány gondolatot, és ezek a gondolatok bizonyára a legfontosabbak arra nézve, mi számunkra az Eukarisztia. Két olyan gondolatot látok ismétlődni e könyörgésekben, amelyek talán nincsenek is eléggé tudatunk előterében.

„Mysteria nos, Domine, quaesumus, sumpta purificant, et suo munere tueantur.” A magunkhoz vett misztériumok, kérünk, Urunk, tisztítsanak, és rendeltetésük szerint őrizzenek minket. Hasonlóképpen: „Repleti sumus, Domine, muneribus tuis: tribue, quaesumus, ut eorum et mundemur effectu, et muniamur auxilio.” Beteltünk, Urunk, adományaiddal, s arra kérünk, hogy egyrészt azok hatóereje által megtisztuljunk, másrészt segítőereje által erős őrizetet találjunk.”

Kétségtelen, hogy áldozni csak a kegyelem állapotában lehet. A könyörgések mégis ismételten hangsúlyozzák az áldozás tisztító hatását. Az Egyház óv ugyan az aggályoskodástól, de hangsúlyozza azt is, hogy amíg útonjárók vagyunk, addig a bűn hatásából valami még a bocsánat után is ott marad bennünk. Nem is beszélve mindennap elkövetett számos kisebb vétkekről, meg egy másik ilyen könyörgésben említett „rejtett” vétkekről. Milyen adomány, hogy az Eukarisztia szüntelen tisztítja a rossz lelkiismeretű embert ezektől a szennyekektől.

És a másik: az útonjáró emberre rablók, vadállatok, az útról elcsábító lelkek leselkednek. Gyengék vagyunk védekezni ellenük. Ezért ennek a kenyérnek erejében kell végigjárni az utat, mígnem, miként Illés, „elérünk a Hóreb hegyéig”. (1Kí, 19.)

18. „Audiatur et altera pars”. – Aquinói Szent Tamás az óvatosságról. – Szövegértés, nyelvtanulás. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 35. A communio. 36. Ecclesia toto orbe diffusa.

19. A karmester dolga. – Valami a gyermeknevelésről. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 37. Az 1. zsoltár – húsvétkor. 38. Mi a „kántorbójt”?

20. A giccs. – Egyház és társadalom. – A magyar egyházi stíl. – Egy interjúból. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 39. A liturgia „igazsága”. – 40. Egy olvasmány fordítása.

21. A „haldokló” népzene. – Naplójegyzetek (1). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 41. Könyörgések „super oblata”. – 42. Egy furcsa kísérlet.

22. A tekintélyről és tekintélytiszteletről. – Egy kimaradt alfejezet. – A töredékkutatásról. – Naplójegyzetek (2). – **Jegyzetek a liturgiáról**: 43. Könyörgések „super oblata”: A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése Ádvent I. vasárnapjára. – 44. Elsőáldozás Zsámbékon.

23. Kodály és Bartók: Párhuzamos életrajz (1). – Szintagmák és nyelvi struktúra. – Egy tudományos konferencia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 45. Könyörgések „super oblata”: Karácsony. – 46. „Régi” és „új” liturgia.

24. Kodály és Bartók – párhuzamos életrajz (2). – Aquinói Szt. Tamás: Vajon szükség volt-e az emberi nem helyreállításához Isten Igéjének megtestesülésére? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 47. Mindenszentekre. 48. Könyörgések „super oblata”: Karácsony utáni vasárnap.

25. További nyelvtani játékok. – A politikai celibátus. – Egy jótanács: Gyanakodj „költőiségre!” – **Jegyzetek a liturgiáról**: 49. Miről szólnak az offertórium-énekek (1). 50. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése nagyböjt II. vasárnapján.

26. Bach-életrajz. – Becket Tamás vértanúsága. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 51. Miről szólnak az offertórium-énekek (2). 52. Könyörgések „super oblata”: a Sacramentarium Gregorianum könyörgése a pünkösd utáni II. vasárnapon.

27. Egy ökumenikus népénekgyűjtemény esélyei. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 53. Stilizálás – klasszikum. 54. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni II. vasárnapon.

28. Alárendelt melklékmondatok. – Új Egyházzenei Füzetek. – A Cid-et olvasva. – Húsvéti ének, jó énekeseknek. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 55. „... et salutare tuum da nobis”. – 56. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a húsvét utáni III. vasárnapon.

29. A haszontalan tudományok. – **Jegyzetek a liturgiáról** I: 57. A szószék. – 58. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni IX. vasárnapon.

30. A körmondat. – Érzés és érzet a művészetben. – Az újdonság varázsa. – A vallás iránti tisztelet. – A Szentháromság – „nekünk”? – Élve végi búcsú. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 59. A Sacramentarium Gregorianum felajánlási könyörgése a pünkösd utáni XV. vasárnapon. 60. Mária „elszenderülésének” ünnepe.

31. Mit adhatunk Európának? (1) – Delacroix naplójából. – Egy erkölcesztan vázlata (1) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 61. Az Egyetemes Könyörgések. 62. Térrendezés Gödöllőn.

32. Mit adhatunk Európának? (2) – Egy elme-ctüd. – Egy erkölcesztan vázlata (2) – **Jegyzetek a liturgiáról**: 63. Fortescue 64. A római mise-proprium egysége és változatai.

33. Mit adhatunk Európának? (3) – A fiatalosság. – Egy fontos bemutatóról (Jeney Zoltán: Halotti Szeretkezés). – Nem értem hogy / mért beszélnek így a / bemondók? – **Jegyzetek a liturgiáról**: 65. A ceremóniák mélyebb értelme. – 66. „Alkalmak ének”?

34. Mit adhatunk Európának? (4) – A szöveg: közlés és artefactum. – Emléksorok egy nagy zenésünkről. – Egy karácsonyi sequentia. – **Jegyzetek a liturgiáról**: 67. Szent Miklós? Mikulás? – 68. A zsoltár a liturgikus gyakorlatban.

35. Mit adhatunk Európának? (5) – Joseph Ratzinger nyilatkozata (még bíboros korából). – A misztérium-teológia rövid foglalata. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 69. A nagy nemzedék. – 70. „Infra actionem”.

36. Mit adhatuk Európának? (6) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 71. „Quam oblationem...” – 72. Zsoltárok.

37. **Jegyzetek a liturgiáról:** 73. Mi az a „római rítus”? – 74. Nagy Szent Leó pápa beszédének kezdete Krisztus szenvedéséről

38. Mi a szó? – „Sok haza-puffogatás...” – Aquileia – **Jegyzetek a liturgiáról:** 75. Mi az a „római rítus”? 2. – 76. A Hiszekegy a misében

39. A munkaerkölcs. – Micsoda nemzedék! – Attila és Szent István. – A „székely himnusz”. – Aquinói Szent Tamás az emlékezőtehetségről. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 77. Irányzék a liturgikus változásokhoz. – 78. Ismét a liturgikus homíliáról.

40. A kottairás története. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 79. Az egyházzene öt történelmi modellje. – 80. Egy nyári vasárnap offertórium.

41. Egy jubileum – tanulságokkal. – Morfondírozások. – Még egy szó a „haszontalan” tudományokról. – Nocsak! – A számháborúról (Ars ludendi). – **Jegyzetek a liturgiáról:** 81. Az úrnapi mise könyörgései. – 82. A manipulus.

42. A miszés iránya (Uwe Lang könyvének bemutatója). – „Mária országa”. Gondolatok október 8-án. – Mit énekelhettek hatszáz éve a váci székesegyházban? – Például a tandíj. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 83. Régi magyar Mária-antifonák. – 84. Aquinói Szent Tamás a templomszentelés ünnepéről.

43. A zene csodája (Hermann Hesse: Üveggyöngyjáték c. regényéből). – Uwe Michael Lang: Az Úr felé fordulva – a liturgikus ima-irány. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 85. Milyen legyen az oltár és felszerelése? – 86. „Latin: hetenként legalább egyszer”.

44. Egyházzenei Kutatócsoport. – Új korszak az egyetemi egyházzenész-képzésben. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 87. Liturgia és dogmatika. – 88. A vízkeresztii zsoltárok.

45. Az óvatosságról. – Egy könyvajánlat. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 89. A mise választos zsoltárainak megszólaltatása. – 90. A „római brevárium” reformájának kérdéséhez (I).

46. A magyar jambus. – A Kékszakállú kézírata. **Jegyzetek a liturgiáról:** 91. A „római brevárium” reformájának kérdéséhez (II). – 92. A liturgikus homíliáról – sokadszor.

47. Tatárjárás után. – EGYhajóra. – Részlet a templomszentelés ünnepének prefáció-jából. – Az ökuménizmus értelme. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 93. Egyhúsvét-heti könyörgés. – 96. Amerikai teenagerek az egyházi rockzenéről.

48. A kultúra fogalma. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 95. A liturgia iránya. – 96. Nagy Szent Gergely a fehérvasárnapi evangéliumról. – „a Szentség fedte fell számunkra...” – Végül.

49. Gyermekség és gyermekség. – Egy zseniális túlzó (Gould-interjú) – **Jegyzetek a liturgiáról:** 97. Egy áldozás utáni könyörgés. – 98. Az élő gregorián.

50. A pedagógia-tudományok diktatúrája. – Az igazság szeretete – és mások tisztelete. – Atonalitás. – **Jegyzetek a liturgiáról:** 99. A recitálás szépsége. – 100. Az áldozás utáni könyörgésekről.